

UMĚNÍ A SMRTELNÍ: HEIDEGGER, KLEE A MOSTY

Aleš Novák

Summary:

ART AND MORTALS: HEIDEGGER, KLEE, AND BRIDGES

In 1993, Günter Seibold published his irritating essay titled Notes to Klee from Heidegger's Estate, in which he published/not-published Heidegger's comments on works of Paul Klee. However, they are inspiring and relevant as they relate to our discussion topic because they provide additional motives that appear in Heidegger's Bremen Cycle, as well as in our interpretive intention. In the introduction to his article, Seibold compiles responses and creation of legends about Heidegger's alleged lecture on Klee given to Freiburg's architects in 1956. On this topic, Seibold jovially states: "And finally we can open the curtain: there is no such lecture in the estate; and there is no 'extensive elaboration' either. What is in the estate, compared with our highly inflated expectations – are quite flimsy and brief notes – in total 17 slips of paper that do not even remotely resemble some lecture or at least an elaboration for a lecture". However, he comments on the occasion of full publication of these estate slips: "The best and most resolute way to cut off any creation of a legend, has always been to put all the facts on the table, i.e., in this case: to publish these notes". Nothing against that, provided it is not in direct contradiction with the express directive of their author. Because Martin Heidegger personally decided that these slips containing notes – and not only about Klee – may not be published during the period when copyright is in effect. And even after such period, Heidegger did not consider their publication to be adequate. To study them makes sense for experts, only. In principal, there is only one possibility left – call it what you like – the approach executed here, namely auto-graphical description and superficial outline of Heidegger's interpretation framework.

1.¹

V roce 1993 publikoval Günter Seubold iritující stať s názvem *Poznámky ke Kleeovi z Heideggerovy pozůstalosti*,² ve které publikoval-nepublikoval Heideggerovy zápisky k dílu Paula Kleea. Jsou však podnětné a relevantní vzhledem k námi probíranému tématu, jelikož slouží jako doplnění k motivům, které se vyskytují u Heideggera v brémském cyklu i v naší interpretační intenci.

Na úvod svého článku Seubold kompiluje ohlasy a tvorbu legendy týkající se Heideggerovy údajně přednášce o Kleeovi před freiburgskými architekty v roce 1956.³ K tomu Seubold bodře konstatuje:⁴

„A konečně můžeme odkrýt oponu: v pozůstalosti žádná taková přednáška není,⁵ a už vůbec neexistuje žádné „rozsáhlé vypracování“. Co se v pozůstalosti nachází, to jsou – ve srovnání s vysoce vyšroubovanými očekáváním – dost chatrné, heslovité poznámky – celých 17 lístků, které ani vzdáleně nepřipomínají nějakou přednášku či jen přípravu na nějakou přednášku“.

¹ Sigla: **Bt.** – GA, III. Abteilung, Bd. 65, *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*, Frankfurt/M., 1989. **Bes.** – GA, III. Abteilung, Bd. 66, *Besinnung*, Frankfurt/M., 1997. **EHD** – GA, I. Abteilung, Bd. 4, *Erläuterungen zur Hölderlins Dichtung*, Frankfurt/M., 1981. **Einbl.** – GA, III. Abteilung, Bd. 79, *Bremer und Freiburger Vorträge*, Frankfurt/M., 1994. **GA** – Gesamtausgabe: sebrané spisy M. Heideggera. **GdS** – GA, III. Abteilung, Bd. 69, *Die Geschichte des Seyns*, Frankfurt/M., 1998. **HH** – GA, II. Abteilung, Bd. 39, *Hölderlins Hymnen Germanien und Der Rhein*, Frankfurt/M. 1989². **HS** – Heidegger-Studies. **Hw** – GA, I. Abteilung, Bd. 5, *Holzwege*, Frankfurt/M., 1977. **ID** – *Identität und Differenz*, Pfullingen 1990. **Logik** – GA, II. Abteilung, Bd. 45, *Grundfragen der Philosophie. Ausgewählte ›Probleme‹ der ›Logik‹*, Frankfurt/M. 1984. **Reden** – GA, I. Abteilung, Bd. 16 *Reden und andere Zeugnisse eines Lebensweges*, Frankfurt/M., 2000. **TuK** – *Die Technik und die Kehre*, Pfullingen 1991. **UzS** – *Unterwegs zur Sprache*, Pfullingen, 1959. **VA** – GA, I. Abteilung, Bd. 7 *Vorträge und Aufsätze*, Frankfurt/M., 2000. **Wm** – GA, I. Abteilung, Bd. 9 *Wegmarken*, Frankfurt/M., 1976. **ZSf** – *Zur Seinsfrage*, Einzelausgabe, Frankfurt/M., 1977. **ZSD** – *Zur Sache des Denkens*, Tübingen, 1969.

² G. Seubold, *Heideggers nachgelassene Klee-Notizen*, in: HS IX (1993), 5–12.

³ Tento rok se ujal díky soupisu Heideggerových přednášek publikovaným v knize W. Biemel, *Martin Heidegger*, Reinbek 1973, S. 154, v českém vydání (Mladá Fronta, Praha 1995) na s. 207. Tomu přitaká O. Pöggeler v článku *Kunst und Politik im Zeitalter der Technik*, in: *Heideggers These vom Ende der Philosophie*, hrsg. M.F. Fresco, R.J.A. van Dijk, H.W.P. Vijgeboom, Bonn 1989, S. 111. Naopak Anemarie Gethmann-Sieffert, *Martin Heidegger und die Kunstwissenschaft*, in: *Heidegger und die praktische Philosophie*, Frankfurt/M. 1988, S. 251 má zase za to, že se inkriminovaná přednáška konala až roku 1960, a navrch ještě tvrdí, že k této přednášce „existují obšírné, doposud nepublikované náčrty a vypracování“.

⁴ HS IX,6.

⁵ Seubold sice připouští, že nelze sice vyloučit, že by se „přednáška“ nekonala a že by Heidegger rukopis někomu nevpůjčil či nedaroval. Vzhledem ke stavu věci je to však nepravděpodobné. Označení „přednáška“ sice pochází od samotného Heideggera; nicméně uvádí ho na seznamu pro označení *oné* rukopisné pozůstalosti, ze které bude v následujícím citováno. Je proto třeba počítat s tím, že lístky nalézající se v pozůstalosti jsou onou „přednáškou“ – která pak ovšem měla spíše charakter semináře či debaty.

⁶ HS IX,6.

Nicméně k úplné publikaci lístků z pozůstalosti poznamenává:⁶

„Nejlepší a nejráznější způsob, jak utnout tvorbu legendy, vždy bylo vyložit fakta na stůl, tj. v tomto případě: zveřejnit poznámky. Proti tomu by nebylo co namítat, kdyby to neodporovalo výslovnému pokynu jejich autora. Neboť Martin Heidegger osobně rozhodl, že lístky s poznámkami – a nejen o Kleeovi – nesmějí být zveřejněny po dobu trvání autorských práv. Ale ani poté Heidegger nepovažoval jejich zveřejnění za adekvátní. Zaměstnávat se jimi má smysl pouze pro odborníky. A tak v zásadě zbývá pouze – nazvěme to tak, či onak – zde uskutečněná cesta autografického popisu a letmého nárysu Heideggerova interpretačního rámce. Tento pokus pak zajisté nebude mít jen negativní cíl, že zabraňuje tvorbě legendy. Heideggerovy poznámky ke Kleeovi jsou – nakolik v mnohém fragmentární, eliptické a enigmatické – dostatečně zajímavé a poučné, aby naučily vidět Kleeovo dílo z jiného pohledu, aby otevřely nový přístup k tomuto umělci, kterého Heidegger cenil ‚výše než Picassa‘.⁷ Poznámky však mají smysl především pro toho, kdo je seznámený s Heideggerovo pozdní filozofií“.

A tak zájemcům a badatelům nezbyvá nic jiného než arbitrární výpisky, u kterých často není poznat, pocházejí-li ještě od Heideggera, či již od Seubolda. Nicméně v součinnosti se zmínkami z jiných poválečných statí týkajících se umění, je možné do jisté míry zrekonstruovat Heideggerovu představu alternativní lidské činnosti stojící vedle technické manipulace. Mělo by se ukázat, jak motiv Součtveří a z něho se určující povaha lidství člověka znamenají v Heideggerových očích příslib nadcházející proměny (nejen) myšlení.

2.

V mnichovské přednášce *Otázka po technice*,⁸ která má být podle Heideggera pozměněnou verzí brémské přednášky *Das Ge-Stell*,⁹ Heidegger vedle sebe staví lidskou činnost /Tun/, lidský výkon /Leistung/ a lidské zamýšlení se /Besinnung/, kterak se vztahují k úkladu /Gefahr/, o kterém již víme, že se jím odehrává sama počátečnost Počátku-*Ereignis*, v jehož přízni smrtelní byd-

⁷ In: *Japan und Heidegger*, hrsg. H. Buchner, Sigmaringen 1989, S. 190. Taktéž v Sebraných spisech (GA) I. oddíl svazek 16 *Reden und andere Zeugnisse eines Lebensweges*, Frankfurt/M. 2000, S. 776 (Rozhovor M. Heideggera s Shinichi Hisamatsu 19.5. 1958): „Ich schätze Paul Klee höher als Picasso. Meines Erachtens ist Paul Klee ein bedeutender Maler als Picasso.“ [Cením si Kleea výše nežli Picassa. Podle mého je Paul Klee významnějším malířem než Picasso.]

⁸ *Die Frage nach der Technik*, VA 7-36, TuK 5-36.

⁹ Srv. Heideggerovu bibliografickou připomínku in: TuK 3.

lí na způsob naladěného a opatrujícího budování /Bauen/. Lidská činnost ani nedokáže úklad bezprostředně zakusit, lidský výkon mu sám ze sebe nedokáže zamezit, pouze lidské zamýšlení se zmůže úklad promyslet v tom ohledu, že ochrana před hrozícím úkladem musí být nejen spanilejšího původu, ale musí zároveň být spřízněného původu jako je to, co je úkladem ohroženo.¹⁰ A tak se Heidegger táže o původnějším, počátku adekvátnějším způsobu rozkrývání /Entbergen/, nežli jím je technická manipulace samo-účelného disponování zdroji, které již nejsou ani předměty. Slibuje si totiž od toho nalézt uprostřed technické epochy první paprsek toho, co přináší záchranu před hrozícím úkladem počátečnosti Počátku-*Ereignis*, který se skrývá za technickým manipulováním zdroji.¹¹

Motiv rozkrývání je motivem přinášení do zjevnosti, a tedy ponechávání prodlévat, je to rys počátečnosti. Technika je svým manipulujícím disponováním zastavovanými zdroji počátkem významovosti bylo-je-bude-není v epoše zvané Heideggerem *Ge-Stell*, v níž se to se vším bylo-je-bude-není má tak, že nic, jelikož celá tato významovost je smetena do uniformní lhostejnosti demonstrující se absencí odstupu zamezující blízkost. Technika, jejímž smyslem je zastavovat ve zdroje, je počátkem odkrývání s vlastním temporálním rámcem, který se vyznačuje *anulováním temporálně-lokačního významu* ve prospěch bezodstupové okamžité disponovatelnosti /auf Stelle zur Stelle/, takže produkty technické manipulace jsou již jen pouhými, nahraditelnými a postradatelnými, na spotřebu nastavenými kusy a články zdrojů /Bestand-Stück/, které si vynucují svůj permanentní sled. Vůči tomu Heidegger jako alternativu, jako spanilejší, ale zároveň spřízněný způsob rozkrývání, tj. nechávání započít, klade neproduktivní, nezastavující vynášení do zjevnosti realizované uměním.¹²

¹⁰ TuK 34, VA 35: „Menschliches Tun kann nie unmittelbar dieser Gefahr begegnen. Menschliche Leistung kann nie allein die Gefahr bannen. Doch menschliche Besinnung kann bedenken, dass alles Rettende höheren, aber zugleich verwandten Wesens sein muss wie das Gefährdete.“

¹¹ TuK 34, VA 35: „Vermöchte es dann vielleicht ein anfänglicher gewährtes Entbergen, das Rettende zum ersten Scheinen zu bringen inmitten der Gefahr, die sich im technischen Zeitalter eher noch verbirgt als zeigt?“

¹² TuK 34, VA 35: „Einstmals trug nicht nur die Technik den Namen *techné*. Einstmals hiess *techné* auch jenes Entbergen, das die Wahrheit in den Glanz des Scheinenden hervorbringt. Einstmals hiess *techné* auch das Hervorbringen des Wahren in das Schöne. *Techné* hiess auch die *poiésis* der schönen Künste.“

¹³ VA 161: „Hervorbringen heisst griechisch *tiktó*. Zur Wurzel *tec* dieses Wortes gehört das Wort *techné*, Technik. Dies bedeutet für die Griechen weder Kunst noch Handwerk, sondern: etwas als dieses oder jenes so oder anders in das Anwesende erscheinen lassen. – *Hervorbringen* máme myslet z *Wohnen*, jehož smyslem je *Schonen des Viertles*.“

Umění neklade, nestaví, nevleče nic před nás, nemá povahu *Herstellen*, které je fundováno zastavováním ve zdroje, nýbrž odehrává se na způsob *nechávání vynášet do zjevnosti /Hervorbringen/*.¹³ Vynášení do zjevnosti je podle Heideggera ve své povaze usebírajícím odkrýváním,¹⁴ v němž se neusebírá nic jiného nežli prostota Součtveří.¹⁵ Toto usebírající vynášení do zjevnosti je tedy jednak spřízněné s technickým zhotovováním na způsob zastavování ve zdroje, nicméně má zároveň být i vznešenějšího původu nežli ono technické zastavování. A to hlavně proto, že umělecké odkrývání neanuluje temporálně-lokační povahu temporálního rámce významovosti bylo-je-bude-není, nýbrž naopak jej funduje, podněcuje a zakládá. Fundaci lokačního charakteru temporálního rámce Heidegger předvede na příkladu plastiky¹⁶ či mostu.¹⁷ K těm se vrátíme později.

O explicitní spřízněnosti manipulujícího zastavování ve zdroje realizovaným stran *Ge-Stellu* a umění hovoří Heidegger i ve zmiňovaných poznámkách k dílu Paula Kleea, jehož dílo chápe spolu s dynamikou *Ge-Stellu* jako znamení proměny chápání povahy umění a jeho díla.¹⁸ Umělecké dílo musí být v rámci epochy *Ge-Stell* pojato jako objednaný prostředek nastavený na spotřebu, a tedy *prožitek /Erlebnis/*, který nahrazuje naladěnost smrtelných a odehrává se v něm anulace a nivelizace doteku nouze, který je fundamentální pro pojetí nálad. Heidegger je kritický na adresu současného umění: „Dnešní umění: surrealismus = metafysika; abstraktní umění = metafysika; nepředmětné umění = metafysika“.¹⁹ Naproti tomu např. u Kleea v rámci „vynášení do zjevnosti ... se předměty nemusejí ztrácet, nýbrž jako takové se musí pohroužit do svícení světa, které je třeba myslet z Počátku-*Ereignis*“.²⁰ Pod názvy Kleeových obrazů

¹⁴ TuK 35, VA 36: „Sollten die schönen Künste in das dichterische Entbergen gerufen sein?“

¹⁵ VA 161.

¹⁶ Úvahy o povaze plastiky v meditaci *Die Kunst und der Raum*, in: Bd. 13, 203–210.

¹⁷ Most jako exemplum v přednášce *Bauen Wohnen Denken*, in: VA 154 sqq.

¹⁸ HS IX (93),11: Myšlení je podle Heideggera uloženo, aby myslitelsky připravilo takovouto proměnu „ve smyslu proměny Bytí-*Seyn*“. Při otázce, zda jsou již nějaká znamení této proměny, padne – vedle poukazu „Ge-Stell“ – jméno Klee. – Nejnověji shrnuje vztah Heidegger-Klee O. Pöggeler v knize *Bild und Technik. Heidegger, Klee und die moderne Technik*, München 2002. Kniha, bohužel, strádá autorovým exhibicionismem a líčením osobních zážitků týkajících se Heideggera a Kleea. Spíše se hodí pro dychtivé zájemce o nepodstatné anekdoty, nežli pro věcnou diskusi. K tomu viz mou recenzi in: *Reflexe* 26 (2004), str. 127–135. – Jinak viz kapitolu „Paul Klee“ z Petzetovy monografie *Auf einen Stern zugehen*, S. 154 sqq. Též srv. O. Pöggeler, *Neue Wege mit Heidegger?*, in: *Philosophische Rundschau* 29 (1982). Nejvydatnější je však Siegbert Peetz, *Welt und Erde. Heidegger und Paul Klee*, in: HS XI (1995),167–187.

¹⁹ HS IX,10. Ze všech jmenovaných proudů Heidegger explicitně vyjímá Kleea a Cézanna.

²⁰ HS IX,10: „In diesem Hervorbringen ... müssen die Gegenstände nicht verschwinden, sondern als solche zurücktreten in ein Welten, das aus dem Ereignis zu denken“.

„Bůh severního lesa“ (1922) a „Svatá, z okna“ (1940) si Heidegger poznamenává: „Oč méně vyznačováno předmětně – o to více vystupující; přináší s sebou celý svět“,²¹ který je explicitně chápán ve smyslu Součtveří.²² Klee totiž podle Heideggera nezobrazuje „nic přítomného“, „žádný předmět“, ba dokonce Kleeova díla vůbec „již nejsou pouze *eidos*“, „nejsou obrazy, nýbrž stavy“.²³ V této souvislosti je patrně třeba rozumět i Heideggerovu slovu „zahlížení“,²⁴ které přivádí do souvislosti s Počátkem-*Ereignis*, jako i poznámce „opsis“, což je řecké slovo označující jak „vidění, zahlížení, vnímání“, tak „vzhled, zjev“. Obraz není před konzumentem předestřen jako cosi hotového, nýbrž rozehrává se součinností naladěného pozorovatele s odehrávajícím se vynášením světa ve smyslu Součtveří do zjevnosti. Heidegger charakterizuje „naladěnost“ Kleeových obrazů jakožto naladěnost „nechávací vidět“.²⁵ Tuto naladěnost však máme chápat „ne pouze jako existenciál – nacházení se pobytu“, „ne jen jako ek-sistenciál“, nýbrž musí být myšlena „z prostoty za-držení Součtveří“.²⁶ Heideggerovo úsilí směřuje k tomu, aby „naladěnost“ založil v původnějším, vposled v Počátku-*Ereignis*: „Naladěnost-Sladěnost. Zabydlená blízkost! Ve světě. Svět! – Bytí?“²⁷

Umělecké dílo vůbec podle Heideggera neslouží k prožívání, nýbrž zračí se v nich a odehrává se v nich transformace bytí smrtelníků ve světě uchopeném jako Součtveří, které je uměleckým dílem vyneseno do zjevnosti, a tak opatrováno, jelikož si svět jako svět teprve takto uvědomíme, teprve tak svět vystoupí proměněný z pouhého *celku odkazovacích struktur kvůli čemu...* /Umwille-Worumwille/ v *temporální rámeč skývání smyslu* všemu, co bylo-je-bude-není. Smrtelník se má v součinnosti s dílem umění zabydlet v prostotě Součtveří, kam ze svého původu náleží. Nejprve tedy máme zakusit základní naladěnosti, které nás *vysazují z obvyklé* nivelizace každodenního požívání v rámci pro-

²¹ HS IX,11: „Je weniger gegenständlich gedeutet – um so erscheinender; bringt die ganze Welt mit sich.“

²² HS IX,12: „Jestliže dílo „Svatá, z okna“ „s sebou přináší celý svět“, je svět chápán ve smyslu „Součtveří“. – Tentýž obraz Heidegger jmenuje spolu s Traklovo básní *Sedmizpěv smrti* a Heisenbergovým hledáním *Weltformel* na úvod své přednášky *Zeit und Sein* (ZSD 1), aby vůči nim vymezil zamýšlení se /Besinnung/, které je vlastní filosofii, jež není návodem k blaženému použití života (tedy čímsi technicko-instrumentálním), ale pokusem „adekvátně zohlednit bytí toho, co se děje v současné době po celé Zeměkouli, neřkuli dostatečně určit vztah člověka k tomu, co doposud slulo „bytí“.“ (ZSD 2).

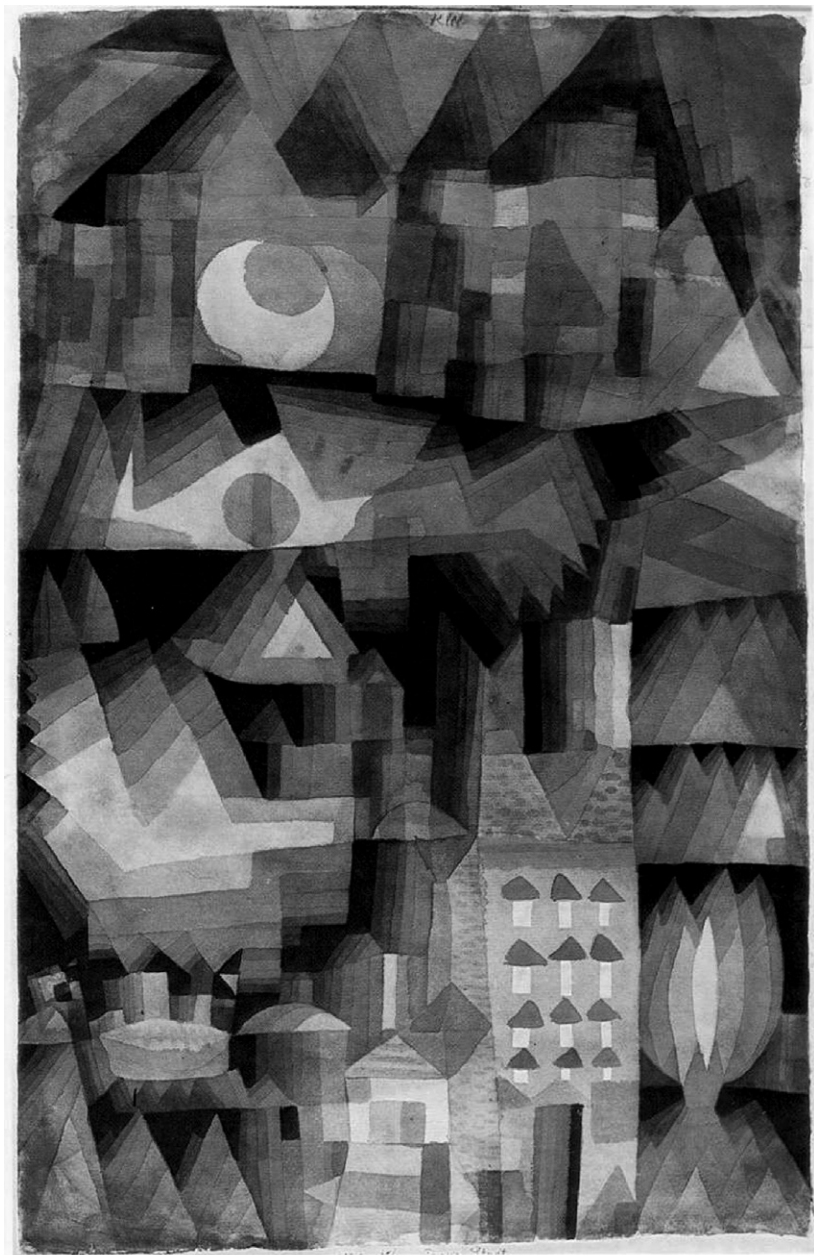
²³ HS IX,11: „nicht Bilder, sondern Zustände“.

²⁴ HS IX,11: „Erblickung“. – Heidegger spojuje své klíčové slovo *Ereignis* se slovem *Eräugnis*, doslova zočení. Např. UzS 260.

²⁵ HS IX,12: „Stimmung, die sehen lasse.“

²⁶ HS IX,12: „aus Einfalt des Verhältnisses des Ge-Vierters.“

²⁷ HS IX,12: „Stimmung-Gestimmtheit. Da-sein! In-der-Welt. Welt! Seyn?“



Paul Klee: Dream City, 1921

vozu dispoziční manipulace zdroji, aby nás *přesadily do proměněného* zahlížení prostoty zadržení Součtveří, jež je Počátkem temporálního rámce, z něhož vše, co bylo-je-bude-není *vystupuje proměněno*. Umění – aspoň na příkladu Heideggerovy interpretace letmých rysů Kleeovy tvorby – slouží k *transformaci vidění*, takže je svého druhu *transformativní fenomenologii*.

Výtvarné umění je však jen jedním druhem opatrujícího budování /*Bauen*/, v němž se odehrává bydlení smrtelných při věcech usebírajících prostotu Součtveří. Malířství akcentuje spíše stránku naladěnosti, temporální aspekt temporálního rámce významovosti bylo-je-bude-není. Lokační aspekt Heidegger zvýrazňuje na příkladu plastiky a mostu.²⁸

3.

Bauen pro Heideggera znamená setrvávání, zdržování se nablízku, tj. bydlení /*Wohnen*/.²⁹ *Bauen* je způsobem, jak smrtelníci existují na Zemi, je to realizační modus smrtelného bytí. *Bauen*, tj. způsob, jak smrtelníci obývají Zemi, se odehrává na způsob *Hegen* a *Pflegen*, avšak nikoliv na způsob zhotovování-*Herstellen*. *Bauen* není Heideggerem bráno jako řemeslné zhotovování, nýbrž určuje se z rolnické zkušenosti pěstění (*colere*).³⁰ *Bauen* není v první řadě *Errichten-zřizování*, které Heidegger spojuje s *Herstellen-zhotovováním*. *Bauen* ve smyslu *Hegen-Pflegen* je odkazem k *očekávání a čekání*, je v nich rys *dlení* a spontanosti s tím, co pěstíme, co však je nadáno vlastním druhem časovosti, kterou

²⁸ Nejdůkladnější Heideggerova analýza fenoménu „topičnosti“ je provedena ve stati *Bauen Wohnen Denken* in: VA 147–164, především na s. 156sq. Motiv *die Stelle* (postavení či nejlépe doslova *pozice*) je vymezen oproti motivům *Ort, Stätte, Platz* jako motiv, který disponuje lhostejností (tamt. s. 156): „Místo /*Ort*/ se nevyskytuje již předtím, než je tu most. Předtím, než most stojí, existuje sice podél říčního proudu množství pozic /*Stelle*/, které mohou být něčím zaujímány. Jedna z nich se naskytne jakožto místo, a to sice *skrže most*. A tak most nevystupuje na nějakém místě, nýbrž teprve vzhledem k mostu se rozestoupí, určité místo.“ – Motiv *die Stelle* označuje významovou *indiferenci*, a tak *pozice může být libovolně zaujímána*, čímž vzniká možnost rozestupu a odstupu /*Abstand*/, tak jak ho tematizuje výše – při interpretaci smyslu Součtveří – uvedená pasáž z UzS 209–213, kde je čas a prostor pojímán jako parametr měření odstupů. *Stelle*-pozice může být – narozdíl od *Ort, Stätte* či *Platz* – zaujímána čimkoliv, zatímco *Ort* shromažďuje Součtveří do podoby věci a spolu s touto věcí stojí i padá, tj. zaniká. Naproti tomu pozice-*Stelle* nikdy nemůže zaniknout ani být zdevastována pro svou *uniformní lhostejnost*, ba dokonce je *předběžně nastavena k tomu, aby mohla kdykoliv libovolně zmizet a být nahrazena jinou pozicí*. Proto Heidegger volí pro označení temporálně-lokační nivelizace probíhající v rámci *Ge-Stell* označení *auf Stelle zur Stelle*.

²⁹ VA 148.

³⁰ VA 149.

³¹ Při samostatné analýze Heideggerova motivu *Ge-Stell* bychom viděli, že na spotřebu nastavené fabrikování kusů zdrojů opět zbavuje činnost aspektu časování tím, že předběžně (tj. mimo čas) vše nastavuje na lhostejnou, uniformní vynucenost v rámci sledu nastavených kusů zdrojů, jež jsou kdykoliv okamžitě k dispozici, čímž je čas anulován. Průmyslová či zemědělská fabrikace zdrojů (ať je to au-

my lidé sotva můžeme uspíšit (leđa v negativním smyslu), zatímco při zhotovování všechno časování záleží jen na lidské činnosti.³¹ *Bauen* není činností či aktivismem v působném slova smyslu,³² je hlavně respektováním a dbalostí: *čekáním*. Není to ale ani pasivita, je to odevzdaná zavázanost tomu, čemu jsme dbale zaslíbeni a od čeho lidské – smrtelné – pobývání nabývá podle Heideggera svou chvíli a prodlevu, tj. smysl. Heidegger to nazývá: být spokojený, být přiveden k pokoji, být ušetřen škody a ohrožení, tj. *být opatrován /Schonen/*.³³ Spokojenost je koncentrovaným dlením, tj. svého druhu usebraností a napětím; spokojenost je usebráním celé ekstatiky v neporušený celek: je to *zdrženlivost /Verhaltenheit/*. *Bauen* čerpá své napětí z naladění zdrženlivosti, jež je celkovým usebráním sebe-časování bytí smrtelníků. *Bauen* je aktivismem zdrženlivosti, realizačním modem náležení smrtelníků do neporušené celistvosti Součtveří. Zdrženlivost *ukotvuje* smrtelníky v blízkosti: *na Zemi, pod Nebem, před božskými, spolu se smrtelníky při věcech*, které shromažďují prostotu (dynamismus vzájemného členění si dimenzí Součtveří: tj. blížíci blízkost, tj. rej Počátku-*Ereignis*) Součtveří.³⁴ Zdrženlivost je bydlením */Wohnen/*, které je *zdržováním se při věcech*, kterých dbáme a respektujeme, které jakožto smrtelníci opatrujeme, pěstíme jejich včasné vzcházení do zjevnosti: *džbán jako to, co je slavnostní, má svou vlastní temporalitu určenou shromažďováním Země a Nebe, božských a smrtelníků*. Kelímeček z automatu na kávu či půllitr na pivo mají temporalitu rozhodně odlišnou, pokud vůbec nějakou. Zdrženlivost jako *Bauen* je rysem pravdivosti: je způsobem patrnosti toho, co se lidí jako smrtelníků (do) týká; zdrženlivost jako *Bauen* je respektující dbalostí a tj. opatrováním toho, v čem se vyjevuje, zjevuje a je patrný svítící svět. Realizuje se to v modech: *připouštět Zemi, přijímat Nebe, očekávat božské, zmáhat smrt*.³⁵ Aktivita *Bauen*

tomobil, nebo okurky) nemá vliv na časování toho, co fabrikuje. Fabrikace zdrojů není zhotovováním ani zřizováním, je to pouhé vyhovování nastavenému sledu vynucování si permanentního (opět motiv anulace času) sledu zdrojů nastavených na manipulaci a spotřebu. Jeden vynucený a nastavený sled si vynucuje a nastavuje další sled *in infinitum*. Kausalita neexistuje, pouze statisticky sledovatelný výčet a ukazatel růstu spotřeby a produktivity, který se nesmí zastavit, nebo by skončil. Ale ani stromy přeci nerostou do nebe.

³² Působení ve smyslu volního *agere, operatio*. Heidegger se v rámci struktury motivu ponechanosti */Gelassenheit/* a chudoby vzdaluje od metafysického principu působné vůli a dosahujícího chtění, jež charakterizují postoj člověka k tomu, co jest, v tzv. „novověku“, který není ani zdaleka překonán jakousi „postmodernou“.

³³ VA 150–151.

³⁴ VA 153.

³⁵ VA 152: „die Erde retten; den Himmel als Himmel empfangen; die Göttlichen als die Göttlichen erwarten; den Tod als Tod vermögen.“

jako zdrženlivého opatrování spočívá v nechávání přicházet do toho, co je všemu vlastní.³⁶ To nemůže být zhotovování-*Herstellen*, nýbrž jen *Hegen-Pflegen: pěstění a opečovávání*. Pouhý dohled, dbalost toho, co je ze sebe (rys *fysis!*) nádáno schopností stávat se patrným, vzcházet do zjevnosti. Opatrující budování tak připomíná taoistické *konáním nekonáním*.³⁷

Bauen má kromě opatrujících rysů pěstění a opečovávání také rys *zřizování /Errichten/*,³⁸ který Heidegger však nemyslí od zřizujícího *Herstellen*, nýbrž ve smyslu *Hervorbringen*.³⁹ *Hervorbringen* je rovněž rysem nechávání přicházet do toho, co je všemu vlastní⁴⁰ a je jím proto, že je respektujícím ohledem, jelikož ze své povahy má charakter *Hegen-Pflegen*, tj. není to třetí rys v povaze *Bauen*, nýbrž *Hervorbringen* je pro Heideggera samo ve své povaze pěstícím opatrováním *Hegen-Pflegen*. Pěstící opatrování se odehrává jakožto *colere* a jako *aedificare*:⁴¹ vynášet do zjevnosti nashromážděné Součtveří tak, že závaznost pro toto vynášení do zjevnosti smrtelníci čerpají ze samotného Součtveří, z náležitosti k němu, tj. z bydlení-*Wohnen*.⁴² A bydlíme v Součtveří tak, že se zdržujeme *při* věcech, které jsou vždy nějak někde *u-místěny*. *Bauen*, jež čerpá závaznost svého vynášení do zjevnosti z celkové naladěnosti jako vazby k temporálnímu aspektu temporálního rámce, se odehrává na způsob lokační fundace. Respektování věcí během zdržování se *při* nich odemyká *orientační rozestření* toho,

³⁶ VA 151: „Schonen ... wenn wir etwas zum voraus in seinem Wesen belassen. VA 152: etwas in sein eigenes Wesen freilassen.“ VA 153: „Schonen heisst: das Geviert in seinem Wesen hüten.“

³⁷ Lao zi, *Dao De Jing* I.2 (přel. O. Král): „Světec se oddává dílu nečinnosti / a hlásá učení beze slov / a přece tu všechno žije a on se jich nezříká: / dává jim žít, ale nevládní je / pracuje s nimi a pro ně, ale nežádá si je / a netrvá na ničem z toho, co dosáhl / jen tak to neztratí!“ I.3: „Světec nebude dělat nic / a přece všechno jím bude řízeno!“ II.57: „Státy se nespravují platnými zákony / a zbraněmi se vládnou úskokem! / Nezasahováním dobýváme svět! ... Proto Světec pravil: / Já nedělám nic a lid se mění sám od sebe / ... / Já do něčeho nezasahuji a lid bohatne sám od sebe.“ – O. Pöggeler se dokonce domnívá, že Heideggerem zvolený příklad se džbánem, jehož smyslem je prázdnota, je explicitně převzatý z *Lao zi*, I.11: „Hrnčír roztáčí kruh, aby vyrobil nádobu / ale teprve to *nic* v ní / přivodí smysl a účel nádoby!“ – Nicméně zrovna tak absurdně by šlo tvrdit, že tento příklad volí proti Descartesovi, který v *Princ. Phil.* II.17–18 tematizuje džbán a iluzi prázdnoty! Tato domněnka by byla rozhodně plausibilnější, jestliže se Heidegger vymezuje vůči vědeckému pojetí prostoru a rozlehlosti, jehož nejvýraznějším filosofickým exponentem je právě Descartes, i jestliže Heidegger výslovně opakuje Descartesem vyslovené pochybnosti o prázdnotě.

³⁸ VA 154.

³⁹ VA 156-7, VA 161-2.

⁴⁰ VA 161: „Hervorbringen heisst etwas als dieses oder jenes so oder anders in das Anwesende erscheinen lassen.“

⁴¹ VA 149.

⁴² VA 149: „Beide Weisen des Bauens – bauen als pflegen, lateinisch *colere*, *cultura*, und bauen als errichten von Bauten, *aedificare* – sind in das eigentliche Bauen, das Wohnen, einbehalten.“ Rovněž srv. VA 161.

čeho dbáme: Součtveří v jeho temporálním rámci: *na Zemi, pod Nebem, před božskými, spolu s ostatními smrtelníky*. Není to samostatný ohled vůči temporalitě sebe-časování v náladách, jež vztahují smrtelníky k úplnosti (či absenci) světa, nýbrž sebe-časování smrtelníků *se odehrává jako* lokační fundace v dlení při věcech.⁴³ *Bauen* jako zdrženlivá dbalost a opatrování se odehrává jako zřizování věcí, při nichž se zdržujeme a jež shromažďují Součtveří do blízkosti, v níž a z níž teprve vše, co bylo-je-bude-není, nabývá svůj smysl a může se nás lidí vůbec (do)týkat.⁴⁴ *Bauen* je respektujícím odemykáním míst /Ort/, která rozestírají pro Součtveří konkrétně řádně uspořádaný stánek /eine Stätte verstaten/.⁴⁵ *Bauen* jakožto zřizující *Errichten* je rozestíráním-*Einräumen*,⁴⁶ a tedy zabydlováním prostoru.⁴⁷ Umístění se odehrává jako *uvolňování míst*: věc je totiž sama místem.⁴⁸ Dbalost věci je v sobě samé uvolňováním míst. Místo se uvolňuje jako připuštění /Zulassen/ a zřízení /Errichten-Einrichten/.⁴⁹ Připuštění je v rámci *Bauen* rysem *Hegen-Pflegen*, zřizování je rysem *Errichten*. V obojím se stře

⁴³ VA 153: „der Aufenthalt bei den Dingen ist die einzige Weise, wie sich der vierfältige Aufenthalt im Geviert jeweils einheitlich vollbringt.“ Srv. VA 182.

⁴⁴ Na příkladu mostu (VA 154–156) Heidegger ukazuje, jakým způsobem zřizující podněcování místa shromažďuje Součtveří do blízkosti orientovaného zdržování se smrtelníků při věcech. Věc je sama místem a je v její povaze shromažďovat Součtveří, které si samo vynucuje své zadržení a vynoření do zjevnosti. Motiv zjevení je vnucuje sám sebou. Most jakožto věc je místem takovým způsobem, že pro Součtveří pořádá /verstattet/, tj. připravuje a upravuje (v tom zní motiv *kosmos*: zdobivé uspořádání) stánek /Stätte/, v němž Součtveří prodlévá nablízku jako temporální rámec udílající smysl všemu bylo-je-bude-není, jež se od tohoto (svato)stánku, tj. posvátného místa rozestírá jako krajina dominovaná něčím, co lze pak vágně nazvat *genius loci*. V Bd. 13, 206 Heidegger explicitně místo spojuje s místem zjevování Boha a dodává: *profánní prostory jsou vždy privátní daleko dálnějších sakrálních prostor* (Bd. 13, 207). Most jako místo pořádá stánek /Stätte/, od něhož se určují prostranství /Plätze/ a cesty, jejichž působením je rozestřen, a tedy významově orientován zabydlený (anebo naopak nehostinný) prostor. (VA 156)

⁴⁵ VA 161: „Das Wesen des Bauens ist das Wohnenlassen. Der Wesensvollzug des Bauens ist das Errichten von Orten durch das Fügen ihrer Räume.“ – Jde o motiv očekávání Adventu a o připravení jeho přijetí. *Stätte* se odvozuje od mhd. slova *Statt*, jehož významem je *Stehen*, avšak rovněž i *nalézt vhodnou příležitost pro něco, k něčemu*; ahd. slova *stata* má pak význam *příležitost, prostředek, pomoc*. Věc jako místo respektované smrtelníky, které je jejich činností zařízeno tak, aby se na něm zjevilo posvátno Součtveří, aby přijalo Advent světa, věc je vhodnou příležitostí pro (*kairos*!) nechávání přijít do zjevnosti, a tedy ke stání (Stehen) prostotu Součtveří zakládající srozumitelnost a významovost toho, co pak vágně a provozně nazýváme svět.

⁴⁶ VA 160. Srv. Bd. 13, 206–207.

⁴⁷ Bd. 13, 206: „Doch wie können wir das Eigentümliche des Raumes finden? ... Wir versuchen auf die Sprache zu hören. Wovon spricht sie im Wort Raum? Darin spricht das Räumen. Dies meint: roden, die Wildnis freimachen. Das Räumen erbringt das Freie, das Offene für ein Siedeln und Wohnen des Menschen.“

⁴⁸ VA 160: „Sie (sc. die Dinge) sind Orte, die Räume verstaten. Bd. 13, 208: Wir müssten erkennen lernen, dass die Dinge selbst die Orte sind und nicht nur an einen Ort gehören.“

⁴⁹ Bd. 13, 207, VA 160.

významový odstup blízko-daleko neboli prostor.⁵⁰ To pak je podle Heideggera *podněcováním* /Stiften/ a *přivlastňováním si* /Fügen/ prostorů, tj. *zabydlováním se*.⁵¹ *Bauen* je tak rysem počátečnosti, je to *Hervorbringen*-nechávání vynášet do patrné a dbalé zjevnosti.⁵² Smrtelníci, již v náladách odemykají významovost bylo-je-bude-není, uspořádávají a umísťují tuto významovost do rozestřenosti odstupů blízko-daleko, *a tak se zdržují při věcech ve světě* /In-der-Welt-sein/.⁵³ Být-při, být-na, být-pod, být-před, být-spolu-s je fundováno a odehrává se v *Hervorbringen*: jakožto být-tu (Her-, An-), být-předestřeně (vor-). Pouze smrtelníci, již zabydlují blízkost /Da-sein/, mohou být-tu /Dasein/, a ve významově rozevřeném být-tu mohou vynášet do zjevnosti a nechat vynášet se do zjevnosti vše, co bylo-je-bude-není. Smrtelnost smrtelníků – jejich náležení do Součtveří na způsob zdrženlivého sebe-časování odehrávajícího se na způsob lokační fundace temporálního rámce – funduje *pobyť* /Dasein/, který je *ze své bytostné povahy* vynášející do zjevnosti /Hervorbringen/. *Bauen* jako *Hervorbringen* je tak pravdivostí smrtelného vztahu k smyslu bytí, je odhaleností smyslu toho, co bylo-je-bude-není: je způsobem dbající patrnosti toho, co se smrtelníků (do)týká, je vynášením do zjevnosti, je rozkrýváním /Entbergen/,⁵⁴ je samotnou počátečností Počátku odehrávající se skrze smrtelníky. Rozkrývání-*Entbergen* vzhledem ke světu je naladěností, vzhledem k věcem *Hervorbringen-Bauen*. Svět *se nám* podává, věci lze podněcovat. Smrtelník není – oproti dřívějším Heideggerovým tezím – *Welt-gründend*: nezakládá svět (srv. sv. 29/30); ve smyslu pobytu-*Da-sein* možná ano, ale jakožto smrtelník nikoliv. Jak by mohl, spočívá-li v očekávání jeho Adventu? Smrtelník svět opatruje a respektuje. To se mi zdá být více než dost a je otázkou, zda něco takového – že bychom jakožto smrtelníci měli opatruvat svět – nejen víme, ale zda něčeho takového vůbec jsme schopni.

⁵⁰ Bd. 13, 207: „Der Ort öffnet jeweils eine Gegend, indem er die Dinge auf das Zusammengehören in ihr versammelt.“ S. 208: „Der Ort befindet sich nicht im vorgegebenen Raum nach der Art des physikalisch-technischen Raumes. Dieser entfaltet sich erst aus dem Walten von Orten einer Gegend.“

⁵¹ VA 160: „Deshalb ist das Bauen, weil es Orte errichtet, ein Stiften und Fügen von Räumen.“ Jako takové je *Bauen* „das einfache Wesen des Wohnens“ (VA 161).

⁵² VA 161–62.

⁵³ A tak je podle Heideggera plastika ztělesněním místa, které kolem sebe shromažďuje volnost, jež skýtá jednotlivým věcem jejich prodlévání, a tím uprostřed těchto věcí skýtá lidem bydlení. Srv. Bd. 13, 208; 209. Plastika je pro Heideggera ztělesněním pravdy bytí v jejím (sc. pravdy) díle podněcujícím místa. Tamt. 210. To je proměněný poukaz k pojetí v rámci úvah *O původu uměleckého díla – Der Ursprung des Kunstwerkes*, in: Hw 1–74, resp. první vypracování téže přednášky z r. 1930 *Vom Ursprung des Kunstwerks*. Erste Ausarbeitung (hrsg. von Hermann Heidegger), in: HS V (1989), 5–22, kde Heidegger ještě netematizuje motiv Součtveří, nýbrž *svár Země a světa jako rozeklanost* /Zerklüftung/ v samotném Bytí-*Seyn*, jež je Počátkem-*Ereignis*.

⁵⁴ Srv. TuK 34, VA 35.